

Teologin i det vänskapliga rummet

BJÖRN LARSSON

Björn Larsson är professor i franska vid Lunds Universitet, och har publicerat bl.a. Le bon sens commun: remarques sur le rôle de la (re)cognition intersubjective dans l'épistémologie et l'ontologie du sens, 1997. Han är också skönlitterär författare och har vunnit ett flertal litterära priser, särskilt i Frankrike.

För inte så länge sedan fick jag en fråga om min relation till Gud av en italiensk radiojournalist. Eftersom det var direktsändning fanns det ingen tid att tänka efter. Mitt svar blev att jag hade ett «vänskapligt» förhållande till Gud.

Det var tydligt att det inte var vad journalisten hade förväntat sig att få höra av en författare vars mantra var att var och en bara hade ett enda liv att leva och att det inte gavs någon andra chans på andra sidan graven. Även jag själv blev faktiskt överraskad. Det tog emellertid inte många ögonblick innan jag förstod varför jag hade svarat som jag hade gjort. Jag förklarade att skälet till att jag tyckte mig ha ett vänskapligt förhållande till Gud var att jag hade en nära vän som trodde på Gud.

När intervjun var över insåg jag att mitt svar hade större räckvidd än vad jag hade varit medveten om. Vad det ytterst handlade om var hur icke-troende och troende kan mötas och föra dialog utan att förskansa sig i fastlåsta skyttegravspositioner. Det stod också klart att min syn på religion och tro hade förändrats på grund av den vänskap som hade uppstått några år tidigare under ett av de otaliga möten på universitetet som man annars brukar glömma lika fort som de ägt rum.

Snett emot mig på andra sidan bordet satt en för mig dittills okänd kollega vid humanistiska fakulteten, Werner Jeanrond, som enligt presentationsrundan var professor i systematisk teologi, ett ämne som jag aldrig hade hört talas om. Den här gången skulle sammanträdet handla om de kommande humanistdagarna. Vad vi kom fram till har jag glömt.

Däremot minns jag att det snart uppstod ett outtalat samförstånd mellan Werner och mig. När vi lämnade sammanträdesrummet fortsatte vi prata ... och det har vi i stort sett fortsatt med sedan dess ... på, före och efter möten, under middagar med andra eller på tu man hand — ofta ledsagade av en bättre flaska vin —, i en radiostudio, under promenader eller i lektions-salar.

Om jag skulle försöka sammanfatta vad det är vi har talat om, så tror jag nog att «meningen med livet» ligger ganska nära sanningen. Det kan låta banalt, men det är det inte. För det första bör man i hermeneutisk anda lägga märke till den tvetydighet som ligger i uttrycket «meningen med» på svenska, som både ställer frågan om vad begreppet «liv» betyder och vad det — teleologiskt — är till för. För det andra kan det aldrig bli banalt att tala om livets mening om man menar allvar, det vill säga om det man kommer fram till faktiskt kommer att spela en roll för hur man i fortsättningen lever sitt liv.

Nu tänker jag inte redogöra för alla de ämnen Werner och jag har tagit upp till kritisk granskning under trivsamma former. Även om jag vet att det finns teologer som hävdar att teologin kan kasta ljus över tillvaron i all dess vrår och skrymslen, att sålunda teologin skulle kunna säga något om hur vi bör uppfostra våra barn, vad vänskap och kärlek går ut på eller vilka romaner vi bör skriva och läsa, bara för att ta några exempel, så tillåter jag mig att tvivla. Om teologi är en vetenskap, så har den samma svårigheter som alla andra vetenskaper att uttala sig om vad vi bör göra och inte bör göra, med att gå

från det som är till det som bör vara. Dessutom borde väl tanken om en allomfattande teologi förutsätta att teologer var någorlunda eniga om vilka påbud och rekommendationer teologin bör förorda. Och är det något jag lärt mig under senare år, så är det att enighet inte är något som särskilt kännetecknar teologer.

Desutom är det knappast teologin som är det viktiga, utan frågor om tro och religion. Akademiker har tyvärr ibland en benägenhet att tro att det är själva vetenskapen och inte vetenskapens objekt som är det viktiga. Litteraturvetare glömer ibland att det är litteraturen och särskilt god, angelägen och viktig litteratur som ger dem existensberättigande, inte tvärtom. Vad skulle vi ha astronomin och astronomer till om det inte var för att avlocka rymdens dess mysterier, för att vi, rätt eller fel, menade att det är angeläget att ha kunskap om universum för att förstå vår egen position i världsallett? Om inte tron och trosfrågor var centrala i det mänskliga umgänget så skulle frågan om teologins roll i offentligheten knappast vara meningsfull att ställa.

Om jag minns rätt så började vi naturligt nog med att diskutera mening och meningstolkning. Jag läste med stor behållning Werner Jeanronds *Theological hermeneutics* och prackade på honom min egen *Le bon sens commun* där jag framlägger en teori om språklig mening baserad på intersubjektivitet. Det behövdes inte många timmar för att konstatera att vi var överens på avgörande och grundläggande punkter: för det första att mening varken är objektiv, ett faktum i världen, eller subjektiv-privat, utan i stället intersubjektiv och att den därför alltid kan bli föremål för tolkning och omtolkning.

Men också av samma skäl att tolkning av mening aldrig kan vara en teknisk aktivitet med i förväg givna svar; det vill säga att tolkning alltid har en etisk dimension. I grund och botten skulle man kunna säga att frågan om hur man vill tolka en given text är en fråga om hur man vill vara människa tillsammans med andra människor.

De analytiska filosoferna har lärt oss att man inte kan gå från *is* till *ought*, och det äger sin riktighet. För är det något vi förstått under nittonhundratalet så är det väl ändå i Freges, Saussures och andras efterföljd att mening inte kan härledas ur verkligheten. Det finns ett brott eller en spricka mellan det som är och det som har

mening, precis som det finns en spricka mellan det som är och det som bör vara, det vill säga mellan kunskap och moral. Det är bland annat därför som vetenskapen inte kan lära oss att leva; den kan bara uttala sig om hur det har varit, hur det är och i vissa fall förutsäga hur det kommer att bli. Men den kan aldrig tala om för oss hur vi *bör* leva.

Det är emellertid symptomatiskt att de analytiska filosoferna alltid ställt frågan om relationen mellan *is* och *ought* i just den ordningen. Därmed har de utan att blinka givit ett ontologiskt företräde till den materiella-fysiska verkligheten framför den symboliska-hermeneutiska verklighet som är människans.

För om man vänder på frågan, det vill säga om *is* kan härledas från *ought*, så ter sig saker och ting annorlunda. Inte så som vissa postmodernistiska tänkare har hävdad med stor energi, nämligen att det som är verkligt *bara* är en fråga om tolkning och konstruktion. En Paul de Man eller en Richard Rorty skulle kanske kunna tolka sjörapportens kulingvarning så att den kom att betyda en läber bris, men en sak är säker: de skulle inte få hyra ombord på min båt. Verkligheten har den egenskapen att den slår tillbaka ganska hårt mot alla tolkningsförsök som inte stämmer med hur det faktiskt förhåller sig.

Däremot kan jag inte se annat än att mening har företräde framför kunskap och därmed också framför vetenskapen. Om vi inte hade ett meningsfullt språk med vars hjälp vi kunde ställa frågan om verkligheten faktiskt är sådan den ter sig så skulle vi vara helt och hållet underlagda våra omedelbara perceptioner. Niels Bohr påpekade med rätta att även matematiken var beroende av det naturliga språket; utan det kunde ingen definiera de axiom som matematiken bygger på. Kort sagt, utan ett meningsbärande språk så skulle vi inte ha någon vetenskap.

Men om detta är riktigt, så måste man ställa sig frågan om vad det är som ligger till grund för mening. Då menar jag inte hur fenomenet «mening» ska definieras, utan vad det är som gör att mening finns och upprätthålls. Svaret på den frågan kan bara vara ett, nämligen att vi människor av olika skäl har en önskan om att kommunicera med varandra om världen. I begynnelsen var alltså inte ordet i sig, dvs. meningen, utan önskan om eller behovet av ordet, det vill säga en

önskan eller ett behov att kommunicera meningsfullt. Med andra ord är värde överordnat mening som i sin tur är överordnad sanning och kunskap. Om man skulle rangordna människans grundläggande existentiella förhållningssätt så skulle etiken komma först, därefter hermeneutiken och sist vetenskapen.

Det finns som bekant lingvister som fortfarande hävdar att språkförmågan är genetiskt betingad och medfödd i form av en universell grammatik. Jag vill inte förneka att det skulle kunna existera vissa medfödda kognitiva strukturer som specialiserats till språkbruk. Däremot har jag mycket svårt att låta mig övertygas om att dessa baselement är meningsbärande. I själva verket tillhör meningen den intersubjektiva domänen, varken subjektiv/privat eller objektiv. Det är just därför som den vänskapliga dialogen är så central för människan. Det är i den som vi skapar mening i tillvaron.

Somliga skulle möjligen mena att meningen härrör från Gud, men i så fall måste det innebära att man kan tala med Gud. Det kan inte jag. Men det hindrar inte att den tes som jag försvarar *Le bon sens commun*, nämligen att människan blev människa i det ögonblick hon lärde sig använda den arbiträra symboliska representationen, eller «detached representation», som Peter Gärdenfors har kallat den, faktiskt är kompatibel med trosföreställningen att människan skapades av Gud, utan att för den skull förfalla till fuskvetenskap à la intelligent design. Man behöver bara anta att människans förmåga att behärska symbolisk representation av den här typen var en gåva från Gud. I båda modellerna finns tanken att människan inte blev människa på allvar bara genom slumpmässiga genmutationer, utan att det skedde genom en i ett evolutionärt perspektiv ganska plötslig förändring. Huruvida man kallar det för en gåva, en upptäckt, en insikt eller en uppfinning spelar mindre roll. I en tid då biologismen spelar med sina genetiska och neurofysiologiska anslagssvällande muskler är det av yttersta vikt att vi som menar att människan har ett mått av handlingsfrihet och att hon är försedd med en själ — eller vad vi nu väljer att kalla hennes medvetande — vågar gå upp i ringen och försvara våra vetenskapliga övertygelser. Tilläggas bör för övrigt att man mycket väl kan försvara en ontologisk dualism — baserad på emer-

gens — och fasthålla en epistemologisk monism även om den så kallade naturalismen, i väntan på «the grand theory», ännu måste betraktas som en from förhoppning.

Ett annat storslaget ämne åt vilket Werner och jag har ägnat många ord är kärlek. Av någon egendomlig slump så har vi båda två, oberoende av varandra, börjat intressera oss för kärlekens mysterier vid ungefär samma tidpunkt; jag i den franska romanen och Werner i kristendomens stora grundtexter. Överens har vi inte blivit helt och hållet. Stridspunkten gäller huruvida kärleken är transcendent eller ej, det vill säga i mycket grova drag i vad mån den rymmer en godhet som räcker ut i världen från de älskande, ytterst förstås till Gud.

Det skulle föra för långt att redogöra för alla våra argument för och emot. Man kan väl kort säga att jag, med hänvisning till den gängse empirin, inklusive de stora kärleksromanerna som konsekvent slutar i katastrof, har svårt att erkänna att det i kärleken med nödvändighet skulle finnas en gränsöverskridande godhetspotential, åtminstone i den passionerade varianten som ju förutom att göra oss blinda dessutom bara varar i ett par år. Däremot erkänner jag gärna att det finns en *frigörande* kraft i kärlekspassionen och att den radikalt kan ändra på vår syn på världen. För inte så länge sedan läste jag om ett par som hade blivit topp tunnor förälskade och gift sig mot respektive föräldrars och släkts vilja — hon var israeliska och han från Palestina. Det är ett faktum att den passionerade kärleken i alla tider har betraktats med misstänksamhet av makten, om det så har varit en familjefar eller en enväldshärskare.

Därmed har jag redan vidrört en annan stor fråga som Werner och jag har brottats med på senare år, sedan jag skrev min essä *Besoin de liberté* där jag bland annat försökte leda i bevis att den passionerade kärleken och den lika passionerade friheten inte kan förenas utan stora problem, eller till och med att de till stor del är varandras motsatser. Då handlar det förstås inte om otrohet och vänsterprassel, som sällan har något med kärlek att göra.

Jag minns särskilt en middag på Grand när diskussionens vågor gick höga under flera tim-

mar och argumenten flög över bordet. Överens blev vi inte då heller och är väl fortfarande inte i grunden. Vi kom dock gemensamt fram till att jag säkert hade idealiserat friheten, medan Werner Jeanrond hade gjort detsamma med kärleken.

Vissa skulle kanske mena att man väl inte kan vara vänner om man inte är överens i så viktiga frågor som kärlek och frihet. Det är många som blir ovänner inom akademien för långt mindre, och ibland för struntsaker. Men kännetecknande för riktig vänskap är att den har god tid och stort tålmod. Dessutom ingår det i vänskap en viktig hermeneutisk princip, som även den ofta saknas på universitetet, nämligen att tolka allt som mot- eller medparten säger till det bästa.

Nu skulle somliga säkert invända att forskare inte har till uppgift att tolka hypoteser och påståenden till det bästa, utan tvärtom att man har en skyldighet att utan barmhärtighet agera djävulens advokat. Men då glömmar man en viktig detalj, nämligen att vi, innan vi börjar kritisera och fäkta med Occams rakkniv, måste försäkra oss om att vi har förstått varandras respektive hypoteser och påståenden korrekt.

Om litteratur har Werner och jag också talat. Båda läser vi ständigt skönlitteratur för att fundera över hur man kan vara människa i den här världen, på gott och på ont. Men böckerna, i synnerhet romaner, har också varit en del av ett mer yrkesmässigt samarbete. För några år sedan tog Werner initiativ till en doktorandkurs på temat «Teologi och litteratur» som vi avvecklade tillsammans, ofta sittandes båda två samtidigt bakom katedern.

Jag vet förstås inte riktigt hur detta uppfattades av det tjugotal studenter som deltog, men för oss var det mycket givande att undervisa tillsammans och bolla idéer, tolkningar, infallsvinklar och argument mellan varandra inför doktoranderna. Bland annat var det mycket lärorikt att se hur vi grep oss an texttolkningen utifrån våra respektive hermeneutiska traditioner, den teologiska respektive den litteraturvetenskapliga. Exempelvis var det ganska sällan som Werner eller de teologiska doktoranderna diskuterade berättarteknikens betydelse för tolkningens utfall. Å andra sidan fick jag upp ögonen för religiösa

under- och övertoner i för mig helt och hållet sekulära romaner.

Särskilt intressant var det naturligtvis att få ta del av studenternas tolkningar av min egen roman *Drömmar vid havet*. Inte minst gav det upphov till intressanta diskussioner om vem som har tolkningsföreträde av litterära texter. Både i litteraturkritik och i litteraturvetenskap finns det en outtalad tolkningskonvention som utesluter författaren från tolkningsarbetet. På något sätt kan man ju säga att detsamma gäller tolkningar av Bibeln; det går ju knappast att fråga Gud vad han menade med det ena eller det andra.

Det egendomliga är emellertid att det omvända tycks gälla i muntlig kommunikation. Om man inte förstår vad någon menar så är det inte bara normalt utan också legitimt att fråga avsändaren vad han eller hon menade. Icke så med författare av skönlitteratur, av egentligen outgrundlig anledning. En sak är att författarens egna tolkningar inte skall tillmätas särskild vikt eller utgöra den yttersta normen, i synnerhet inte när det gäller det litterära verkets värde. Författaren kan ju misstolka och missuppfatta resultatet av sina ansträngningar lika väl som en läsare, men att helt och hållet bortse ifrån hans eller hennes intentioner verkar ändå egendommeligt. Boven i det dramat är förmodligen den estetiska värdering som ligger under ytan i all litteraturvetenskaplig tolkning. Att tolka litterär text är inte bara att frilägga vad den betyder; det är också att förhålla sig till vad den är värd, både estetiskt och etiskt. Litteraturen är och förblir ett av våra främsta existentiella verktyg; både för att föreställa oss hur verkligheten är och kan vara, men också — och kanske framför allt — hur den skulle kunna vara, om vi la manken till.

Under våra gemensamma lektioner låg det alltid en Bibel på katedern. För en teolog är det inget konstigt med det. För en litteraturvetare däremot kan det verka egendommeligt. Det vore ungefär detsamma som att jag skulle lägga ut hela den stora världslitteraturen på bordet så snart jag skulle undervisa i texttolkning. I själva verket signalerade Bibeln på bordet att jag befann mig i en delvis annorlunda hermeneutisk tradition och problematik än min egen. När jag läste *Theological hermeneutics* hade jag frapperats av hur tydligt och skarpt Werner kunde särskilja mellan olika hermeneutiska teorier och

angreppssätt. Delvis är detta naturligtvis författarens förtjänst, men det beror också på att de olika hermeneutiska ståndpunkterna i stor utsträckning prövas på samma empiri, det vill säga Bibeln.

Icke så i litteraturvetenskapen, där empirin är oändligt varierad och där implikationerna av olika teoretiska ståndpunkter ofta förlorar sig i diskussioner om i vad mån varje typ av empiri, t.ex. olika genrer eller romaner skrivna av kvinnor respektive män, kräver sin egen tolkningsteori. Här och där i den litterära texttolkningens historia har man samlats om en viss empiri, exempelvis Baudelaires *Onda blommor* eller Flauberts *Madame Bovary*, och prövat en rad olika tolkningsteorier, men oftast har teorierna fått stå oemotsagda eftersom man inte kan — eller inte vill — diskutera om empirin är jämförbar. En teoretiskt anlagd själ kan faktiskt känna en viss avundsjuka gentemot teologer som har privilegiet att få utkämpa sina epistemologiska och hermeneutiska slagsmål utifrån en och samma empiriska bas. Samtidigt finns det möjligen risk för en viss rundgång i diskussionerna när empirin trots allt är så begränsad — och nu svär jag i kyrkan — som är fallet med Bibeln.

Vad jag vill säga med detta är inte att teologer eller litteraturvetare har rätt eller fel i sin respektive hermeneutiska praxis. Däremot vill jag påstå att humanister har allt att vinna på att samarbeta intellektuellt och pedagogiskt över disciplingränserna. Men man bör lägga märke till att det inte handlar om någon form av ämnesutslätande tvärvetenskaplighet, utan tvärtom om att genom ett öppet och kritiskt sinne berika varandras kompetens och kunskaper genom att sätta dem på prov.

Seminarier i teologi och litteratur borde öskt föra tankarna in på ämnet religion och teologi, särskilt då den systematiska teologin. Men som jag redan antytt är det ett faktum att vi inte har pratat särskilt mycket om teologi i snäv bemärkelse. Vi har diskuterat tro som fenomen, uppenbarelsens status som epistemologiskt instrument, rimligheten i katolska prästers kyskhetslöfte, religiös fundamentalism, hur det kunde komma sig att Franciscus av Assisi behövde bära tagelunderkläder för att motstå köttets frestelser och en del annat, men sällan rent teolo-

giska frågor. Det närmaste vi har kommit är väl när vi har ondgjort oss över de oproportionerliga känslouttryckningar som följt i kölvattnet på somliga av Werners artiklar i det offentliga rummet, om det så har gällt Jonas Gardells gudssyn eller *Opus Dei*.

Detta är kanske inte forat att bekänna att Werner och jag också har talat en hel del om vin. Man får inte glömma att Werner är uppvuxen på stenkastavstånd från den franska gränsen och att han i sin intellektuella äventyrlighet, filosofiska djärvhet och känslolösa sökande efter kunskap och visshet snarare hör hemma i en fransk idétradition än i en tysk eller anglosaxisk — sina år i Dublin och Chicago till trots.

Men Werners och min förkärlek för goda viner är mer än bara en symbolisk identitetsmarkör. Det som Werners och mina samtal om vin ytterst handlar om är i själva verket huruvida smak och kvalitet bara är en subjektiv upplevelse. Vårt svar är att värderingar och normer, precis som mening, tillhör den intersubjektiva sfären. Det är inte likgiltigt med vem man dricker vilket vin. «Varje teknik är en metafysik» skrev Sartre i *Qu'est-ce que la littérature?* Eller med andra ord: det finns inga former, ingen estetik, ingen smak som är existentiellt neutral. I dagens värder relativistiska klimat kan det tyckas likgiltigt om man uppskattar en Amarone mer än en Côtes du Rhône, om man föredrar Van Morrison framför Rolling Stones, om man sätter Liza Marklund före Tomas Tranströmer. Det är ju bara en fråga om tycke och smak. Eller som min mormor brukade säga, utan att för den skull vara ett dugg postmodernistisk: «Smaken är liksom baken delad». Men så enkelt är det alltså inte. Det är återigen en fråga om hur man vill vara människa tillsammans med andra människor. Skillnaden mellan mig och Werner är väl bara att han utöver vanliga dödliga som jag har ytterligare en samtalspartner som hjälper honom att veta vad som är rätt och fel, gott och dåligt, vackert och fult. Fast jag undrar ändå om Gud har så god koll på Alsaceviner som Werner.

Jag vill avsluta med ett konkret exempel på hur teologi kan tillämpas i det vänskapliga rummet. För några år sedan blev jag till min förvåning ombedd att tala i Domkyrkans krypta. Skälet till

inbjudan var återigen min roman *Drömmar vid havet* som till min förvåning hade fallit i god, vigd jord bland många troende. Huvudpersonen och gårdfarihandlaren i drömmar, den karismatiska Marcel, hade till och med jämförts med Jesus som förlöste och sedan gick upp i rök. Lasse Sandström i *Sydsvenska dagbladet* skrev en krönika där han deklarerade: «Tron blir i Björn Larssons värld nedplockad från himlen och gjord begriplig och användbar, men för den skull inte mindre himmelsk.»

Jag visste inte vad jag skulle svara den vänliga prästen. Jag är icke-troende och går därför inte i kyrkan när det pågår religiösa ceremonier, det gäller inte bara högmässor, utan också giftermål och begravningar, bland annat av respekt för dem som tror. Efter att ha talat med Werner om mina dubier svarade jag att jag kunde tänka mig att ställa upp om mitt inlägg inte var en del av mässan. Man kan alltså säga att jag var i god tro när jag trädde in i kryptan en sen söndags-eftermiddag och upptäckte att man inte hade tagit mig på allvar. Ungefär där man annars förväntade sig en predikan kallade man på mig för att bland annat läsa och kommentera några rader ur Harry Martinsons *Aniara*, som väl ställer de flesta av alla de stora frågor som religionen försöker besvara, kärleken undantagen.

Efteråt kände jag mig faktiskt lurad och var tämligen upprörd. Men det var också Werner när han fick höra vad som hade hänt. Han stod helt och hållet på min sida. Som den känslomänniska han är mitt i all vetenskaplig skärpa så gav han livligt uttryck för vad han tyckte.

Det är detta som är grunden för vår vänskap, och som borde vara det för all vänskap, ömsesidig respekt.

Men jag skulle faktiskt vilja gå ännu längre och hävda att vänskap, både som hermeneutik och som etik, kanske är den enda framkomliga

vägen för att skapa en konstruktiv dialog både mellan icke-troende och troende och mellan representanter för olika trosriktningar. Men då måste båda parter komma ihåg och fullt ut acceptera att en vänskaplig dialog kan medföra att den ene eller den andre förändrar sig, att ateisten kan börja tro, att den troende förlorar sin tro eller att den troende konverterar till en annan religion. Mellan vänner måste man vara beredd att vända på alla stenar och ta risken att bli en annan än den man är. Ateisten måste exempelvis erkänna att gudstro i en eller annan form finns i alla kulturer och därför inte bara kan avfärdas i en handvändning. De som inte tror får heller inte glömma att världshistoriens två största massaker har begåtts av ateister, av nazister och stalinister. Den troende kan å sin sida inte bortse ifrån alla de övergrepp som begåtts i religionens namn eller mot andra troende, senast i Rwanda och på Balkan. Den troende måste också medge att religionen inte har monopol på medlidande, empati och barmhärtighet. Alla, såväl troende som icke-troende, måste bekänna sig till religionsfrihet, men tolkad som att betyda både full frihet att välja religion och full frihet att inte tro.

Bibliografi

- Jeanrond, Werner
 – *Theological hermeneutics*, Macmillan Press Ltd. London, 1991.
- Larsson, Björn
 – *Drömmar vid havet*. Norstedts, 1997.
 – *Le Bon sens commun. Remarques sur le rôle de la (re)cognition intersubjective dans l'épistémologie et l'ontologie du sens*. Lund, Lund University Press, 1996.
 – *Besoin de liberté*. Paris, Le Seuil, 2006.

